

ZEJNIL FAJIC

"MALA HISTORIJA DOGAĐAJA U HERCEGOVINI"

(IZ BRAČKOVIĆEVA AUTOGRAFA U GAZI HUSREV-BEGOVOJ BIBLIOTECI)

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nalazi se autograf spisa na turskom jeziku. "Mala historija događaja u Hercegovini" autora Husein efendije Bračkovića. Spis se vodi pod red. brojem 1156.

Rukopis sadrži 68 stranica koje je autograf označio. Veličina rukopiša je 23 x 14. Pismo je uglavnom taliq a mjestimično riqa. Broj redaka na stranicama je od 14–17. Papir karirani, novi, povez polukožni. Rukopis potječe iz kolekcije M. E. Kadića.

Rad je napisan 1312/1895. godine. U njemu su ukratko opisani događaji u Hercegovini od vremena Ali-paše Rizvanbegovića-Stočevića (1247/1831) do okupacije Hercegovine od strane Austro-Ugarske.

Rukopis se sastoji od Predgovora, tri zasebna poglavlja i Dodatka. U Predgovoru autor kaže da se oslanjao na ono što je, kao državni službenik, sam znao ili od pouzdanih lica čuo. U prvom poglavlju se govori o upravi Ali-paše Rizvanbegovića u Hercegovini, u drugom o ulasku sultanove vojske u Mostar za vrijeme Omer-paše Latasa, a u trećem o okupaciji Hercegovine od strane austrijske vojske.

U Dodatku Bračković govori o unutrašnjem stanju u Hercegovini, žandarmeriji, načinu uprave desetinom, načinu naplaćivanja vergije i drugih dadžbina, šeriatskim sucima, učenjacima, kulturnim spomenicima, vakufima sandžaka, carini, postupku aga prema čifčijama, trgovini i poštama.

I pored kratkoće djelo ima vrijednost, prije svega zato što potječe od očevica i suvremenika, a osim toga događaje u kršnoj i krvavoj Hercegovini, i pored izvjesnih grešaka naročito u datiranju, a i nekim događajima i dosta subjektivnog shvatanja, opisuje prilično vjerno, ustvari, onako kako su ih on i njegova okolina doživljavali. Da kojim slučajem nije bio dugogodišnji službenik državne administracije, sigurno bismo dobili objektivniju sliku, naročito administrativne uprave. Ali i pored toga on je nastojao da izbjegne pretjerano komplimentiranje vlastima i njenim nosiocima za sagledavanje unutrašnjeg društveno-političkog i kulturnog stanja u Hercegovini.

O piscu nema dovoljno podataka. Zna se da je rodom iz Trebinja i da je za vrijeme turske vladavine bio nekakav činovnik od 1274–1294/1857–1877–8. godine. Kasnije je živio u Mostaru gdje je i napisao ovo djelo.

Hajrudin Čurić pisao je o ovom rukopisu u Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, br. 4–6/1954, a parcijalni prijevod je u slobodnoj interpretaciji M. Handžića.

Iz tog Bračkovićeveva rukopisa ovdje donosimo prijevod Prvog poglavlja i Dodatka, jer su ova dva dijela, čini se, najvažnija.

PRVI DIO

UPRAVA ALI–PAŠE RIZVANBEGOVIĆA–STOČEVIĆA U HERCEGOVINI

"Hercegovačkim sandžakom, prije njegova bivšeg mutesarifa Alipaše Rizvanbegovića–Stočevića, nije se upravljalo kao sandžakom. Svakim kadilukom upravljalo se preko jednog muteselima – domaćeg plemića. Svaki od njih bio je samostalan u upravi. Samo bi se u vanrednoj situaciji muteselimi obraćali valiji u Travniku, koji im je bio nadležan. Džizju i prihode đumruka, gdje su oni postojali, slali su u Travnik. Većina tih muselima bila je u međusobnoj borbi zbog granica kadiluka ili zbog drugih stvari. U to vrijeme spomenuti Ali–paša bio je muslim stolačkog kadiluka, pod imenom Ali–aga. Bio je iskreni privrženik turske države. U državnim ratovima, koji su se događali za vrijeme sultana Mahmuda Pravednoga, pokazao je junaštvo i viteštvo, zbog čega mu je podaren rang paše i hercegovački mutesarifluk na samostalnu upravu. Priča se da ni 1244/1828. godine, kada je Husein–kapetan Gradašćević, zbog ukidanja jeničara i zavođenja nizama, ustao protiv sultana Mahmuda i razvio bajrak neposlušnosti i kada su se svi stanovnici Bosne i većina Hercegovine pojavili za njim i neko vrijeme srljali u dolini neposlušnosti, spomenuti Ali–paša nije napustio služenje državi. On je, tražeći načina kako da iskaže svoju iskrenost u službi, pokazao prema bosanskom valiji Morali Ali Namik–paši, koji je bio u Travniku, u vrijeme kada je ovaj bio prisiljen da bježi iz Bosne i kada nije mogao da se vrati putem kojim je došao, nego preko Livna, Duvna i Ljubuškog ode u Stolac, izvanredne počasti i gostoprimitstvo kako je i zasluživao i zdravog i potpuno opskrbljenog otpremio do Dubrovačke luke. Kada je stigao u Stambol, predočio je caru ovu uslugu i iskrenost Ali–aginju, što bi uzrokom uzvišene carske naklonosti prema njemu".

"Kada se Ali–Paša Rizvanbegović povratio iz Stambola u Hercegovinu, uzeo je za sjedište svoje uprave Mostar i uredio administraciju. Muselime kadiluka ostavio je na svojim mjestima, a dohotke koje su stalno slali bosanskom valiji odredio je za svoju blagajnu. Koliko je od toga slao državnoj blagajni, ne zna se".

"Ali–paša ne samo da je bio pobožan i imao visoke moralne osobine, nego je i u upravnim poslovima bio sposoban čovjek. Kako je tada bio odlikovan čašću vezira, za vrijeme njegove uprave od 1247/1831. do dolaska u Bosnu serdar Omer–paše 1265/1848–9. godine, u Hercegovini je vladao red i mir. Iako se stanovništvo nahije Grahovo, koje je pripadalo trebinjskom kadiluku u spomenutoj livi, a koja nahija je bila nastanje-

na isključivo hrišćanskim stanovništvom, nekoliko puta uz pomoć Crnogoraca odmetalo, Ali-paša bi brzo preko muselima kadiluka sakupio hercegovačke junake i sam lično krenuo na Grahovo. Svaki put bi Crnogorce porazio, a odmetnike kaznio i doveo u red. Isto tako čim je čuo za pogibiju Smail-age Čengića, muselima gatačkog kadiluka, koji je bio otišao u nahiju Drobnojake da sakuplja džizju, gdje se ulogorio i tu ubijen od strane Crnogoraca, koji su došli na poziv stanovnika spomenute nahije, odmah je uputio svoga sina Rizvan-pašu sa ljudima iz svoje svite i izvjesnim brojem bašibozuka u nahiju Drobnojake i ovaj je potpuno uništio odmetnike koji su bili umiješani u ubojstvo Smail-age“.

”Za vrijeme Ali-pašine uprave nije uzimana desetina. Jedino je kao naknada za desetinu timarnicima davato nešto vrlo malo, pod imenom harač na zemlju, koji je obračunavan u novcu (akča). Što se tiče hrišćanskog stanovništva od njih je uzimana džizja na svaku mušku glavu osim na djecu, starce i nesposobne za rad u iznosu od tri-četiri cvancika i nešto malo poreza na svako domaćinstvo. Što se tiče prihoda carine, oni su predstavljali značajan prihod.”

”Ali-paša je veoma lijepim postupcima većinu hrišćanskog stanovništva, a posebno katolike, podanike uzvišene države, upotrebljavao u ratovima pod svojom komandom. Čak je stanovnike nahije Zupci, u trebinjskom kadiluku, koja je nastanjena hrišćanskim stanovništvom, uspio zavađiti sa Crnogorcima, pa je one koji bi posjekli i donijeli glavu nekog Crnogorca, u sukobima koji su se među njima događali, oslobađao džizje i darivao ih nagradama”.

”Kada je Ali-paša uzeo Mostar za sjedište svoje uprave, podigao je dvore poput carskih i uredio bašče na evropski način u ljetovalištu Buni, dva sata od Mostara, gdje se sastaje Neretva i blagajska rijeka. Svake godine u proljeće odlazio bi sa svojom porodicom i jednim dijelom svoje svite i čitavo ljeto tamo boravio. Međutim, upravne poslove nije ispuštao iz vida. Nastojao je da sam pravdu provodi. Da je bio pravedan, svjedoči događaj, koji ovdje donosimo”.

”Priča se sasvim pouzdano slijedeće: Jednom prilikom Ali-pašin kavaz-baša Ibrahim-aga, poznat po svojoj drskosti, sjedeći na obali rijeke Lištice, u nahiji koja se zove Blato, četiri sata daleko od Moštara, ugleda kako jedan hrišćanin na konju prelazi preko vode i doviknu mu: Hej, ćafire, sjaši! Ovaj hrišćanin je u početku otezao da sjaše ali kada vidje da kavaz-baša okrenu prema njemu pušku koju je držao u ruci, odmah skoči s konja u vodu. Zatim kavaz-baša poviče: Jaši, ćafire! I tako se ovo ponovilo tri puta. Na kraju hrišćanin se nekako spasio i otišao. Sutradan došao je kod svoga age u Mostar i ispričao mu šta se dogodilo. Njegov aga odmah donese pušku, dade je kmetu i upozori ga da, ako se slučajno ovakav nasilan postupak ponovi, odgovori tom puškom. Prošla godina-dvije, a spomenuti hrišćanin slučajno sjedaše na obali rijeke Lištice držeći pušku u ruci, kad kavaz-baša jašući prelazi preko vode. Hrišćanin mu poviče: Sjaši, muslimanu! i uperi pušku prema njemu. Kada to vidje kavaz-baša, odmah sjaše. Jaši ponovo – i tako tri puta natjera kavaz-bašu da sjaše i uzjaše kao što se njemu ranije dogodilo. Sutradan kavaz-baša se na ovo potuži Ali-paši. Poslat je jedan vojnik da predvede spomenutog hrišćanina. Hrišćanin se bio jako uplašio i ode prvo svome agi u Mostar, pa mu ispriča šta se desilo. Aga mu reče: Ne boj se, nego uzmi pušku i zajedno ćemo ići Ali-paši. Otišli su na Bunu. Pošto je bio najvruciji period ljeta, Ali-paša je na obali rijeke u hladu vrba postavio divan. Stranke su ulazile po redu. Kada je došao red na spo-

menutog hrišćanina, ušao je zajedno sa kavaz—bašom. Kavaz—baša podnese prijavu protiv hrišćanina. Ali—paša se okrenu optuženom i ovaj prizna šta se dogodilo. Ali kada napomenu da je to osveta za isto takvo djelo koje je učinio kavaz—baša njemu, Ali—paša na to reče hrišćaninu: Aferim, dušo, lijepo si uradio! Odobri mu to i nagradi ga poklonima”.

”Priča se isto tako kako je jednog ljeta u nahiji Dubrave gdje se nalazio Ali—pašin čifluk pao jak grad i obio i uništio sve usjeve. Neki Leko, šaljivčina iz spomenute nehije, došao kod Ali—paše koji ga upita da li je grad oštetiо ili nije njegov čifluk, na što mu on odgovori: Nije, gospodine. Čudo Božje, sve usjeve komšija uz vaš čifluk grad je obio i uništio, a vašem čifluku nije nimalo naudilo. Ali—paša reče: Tako je to, moj dragi, ja dajem potpuni zekat na moju imovinu pa Bog sigurno čuva moj imetak. A kad Leko izađe od Ali—paše, reče Ali—pašinim slugama: Iako sam rekao da mu grad nije obio čifluk, ne bi li dobio bakšiš, ne dade mi ga, a bogami je grad dokrajčio i njegove sve usjeve. Sluge prenesoše Ali—paši šta je Leko rekao. Ali—paša poново pozove Leku i kada ga upita šta se desilo, Leko odgovori: Gospodaru, nemam para, pa sam slagao da grad nije obio tvoje usjeve ne bi li dobio bakšiš od tebe. Na to se paša dobro nasmija i darova Leku novcem”.

”Ali—paša je u upravnim poslovima live bio apsolutista. Ali ne samo da se on lično pridržavao časnog šeriata, nego on sam sobom nije ni vodio poslove koji su se odnosili bilo na građanska prava bilo na krivične prestupe. To je prepuštao odluci kadije i fetvi”.

”Osim ženske djece, Ali—paša je imao četiri sina. Najstariji je bio NAFIZ—paša brigadni general, srednji RIZVAN—paša i RUSTEM—beg i najmlađi MEHMED ALI—paša, sada divizijski general”.

”Kako je serdar Omer—paša koji je bio određen 1265/1848—49. godine da uredi Bosnu, odnosno da zavede reforme, došao sa jednim dijelom carske vojske u Sarajevo, Ali—paša mu je poslao svoga sina Rizvan—pašu da mu izrazi dobrodošlicu. Ali, Omer—paša je već bio otišao da sredi prilike u Krajini, pa se Rizvan—paša bez odobrenja vrati ocu u Mostar. Pošto se muslimansko stanovništvo Mostara pobunilo protiv akcija Omer—paše, Ali—paša je sa svojom porodicom i svitom otišao u stolačku tvrđavu i tu se zatvorio. Isto tako njegov sin Rustem—beg sa jednim dijelom njegove svite zatvorio se u Ali—pašinim konacima koji su se nalazili u Mostaru. Kada je sve stanovništvo hercegovačkog sandžaka bilo pozvato od strane mostarskih ustanika na jedinstvo, trebinjski muslim, Alipašin protivnik Hasan—beg je to iskoristio, pa je sa 20—30 trebinjskih prvaka preko Gacka i Foče otišao pravo Omer—paši. U to vrijeme, bosanski valija Hajrudin—paša sa svojom svitom i jednom brigadom carske vojske iskrcao se u luci Sutorini odakle je došao u kasabu Trebinje. Kada je odatle krenuo preko Stoča i Duvna u Travnik, Ali—paša je iz počasti s njim poslao svoga sina Nazif—pašu kao pratnju. Ali—paša je čekao u stolačkoj tvrđavi da carska vojska dođe u Mostar, a njegov kavaz—baša, ranije spomenuti Ibrahim—aga, stao je na čelo pobunjenika i, da bi spriječio dolazak carske vojske u Mostar, otišao je u mjesto Rapce (ili Vrapčiče) koje je na putu dva sata na ovu stranu od Konjica. Tu se utvrdio, a da bi pribavio pojačanje, on je lično potajno otišao u Foču. Kada je pukovnik Skender—beg sa jednim odjelom carske vojske stigao do spomenutog mjesta Rapci (Vrapčiči), zametnula se borba u kojoj se ustanici nisu mogli oduprijeti carskoj vojsci. Bili su poraženi i rastjerani, a Skender—beg je pobjedonosno ušao u Mos-

tar. Dan—dva poslije toga i Omer—paša je došao. Pa iako je Ali—paša odmah krenuo iz Stoca i došao Omer—paši, bio je zajedno sa svojom porodicom smješten u jednu kuću kao zatvorenik. Kad se nakon dva—tri dana Omer—paša vraćao u Sarajevo, sa sobom je poveo Ali—pašu i cijelu njegovu porodicu. Neki od zarobljenika u borbi u Rapcima, a koji su dizali i podstrekavali na ustanak, obučeni su u vojsku, a neki su okovani i kao zatvorenici poslani u Travnik. Kada je Omer—paša krenuo iz Sarajeva prema Banjoj Luci, s njim se nalazio i pritvoreni Ali—paša. Jedne noći u šatoru u kome je spavao Ali—paša, navodno je slučajno opalila puška njegova čuvara i olovno zrno pogodivši Ali—pašu učini kraj njegovu životu. Bog mu se smilovao!”

DODATAK

CIVILNA UPRAVA U HERCEGOVINI

”Pošto je u prvom dijelu ove naše Male istorije ukratko objašnjena Ali—pašina uprava, na ovom mjestu se neće ponavljati. U nastavku će se objasniti samo ono što se odnosi na drugi dio knjige i kako je trajalo do okupacije”.

”U Mostaru koji je bio sjedište live nalazio se mutesarraf sa određenim rangom, postavljen uzvišenim fermanom od strane države i vijeće koje je bilo u njegovoj nadležnosti, sastavljeno od virilnih članova; muftije, kadije, upravnika za finansije, upravnika za korespondenciju i od pet—šest izbornih članova uglednih muslimana i nemuslimana pokrajine. Ovo vijeće sastajalo se dva puta sedmično u specijalnoj kancelariji uprave i raspravljalo o upravnim poslovima koji su se odnosili na livu. O svojim odlukama obavještavalo je mazbatom sjedište ejaleta u vrijeme kada je Hercegovina bila vezana za Bosnu, a u vrijeme kada nije bila vezana za Bosnu i kada je bila samostalna izravno velikom veziru (Porti). Isto tako, u kazama postojalo je vijeće sastavljeno od mudira, koji je postavljan bujruldijom mutesarrafa i od pet—šest članova uglednih i cijenjenih muslimana i nemuslimana. U njemu je sjedio također naib kaze. Oni su se također sastajali u mudirovoj kancelariji u prostorijama uprave. Raspravljali su o poslovima koji se odnose na upravu kaze i o stvarima za koje je bilo potrebno obavještavali su mutesarrafa, mazbatom. Međutim, ako bi se pojavila kakva značajna stvar i mutesarrafi u livama i mudiri u kazama imali su pravo da vanredno sazovu svoja vijeća. Među hercegovačkim kazama jedino je kaza Trebinje 1276/1859—60. godine, zbog svog posebnog položaja, formirana kao kajmekamluk. Za njenog kajmekama određivana je ličnost između državnih službenika carskim fermanom i jedan sekretar sa dovoljnom plaćom i na taj način je njome upravljano do formiranja vilajeta”.

”Kasnije, odnosno 1281/1864—5. godine, kada je formiran vilajet, hercegovački sandžak pripojen je bosanskom vilajetu. Za mutesarrafa je opet uzvišenim fermanom određivan jedan mutesarraf, kao i od strane šejhul—islama (mešihat) jedan kadija sa plaćom u iznosu od 3.000 groša mjesečno; od strane Ministarstva finansija postavljen je upravnik za finansije sa plaćom od 3.000 groša; od strane ministarstva unutrašnjih poslova, postavljen je jedan sekretar sa plaćom od 2.500 groša. Postojalo je jedno vijeće pod nazivom Upravno vijeće pod predsjedništvom mutesarrafa, a sastojalo se od stalnih članova, naiba, muftije, mitropolita, biskupa, upravnika za finansije i sekretara, te najviše četiri

člana između uglednih i utjecajnih muslimana i nemuslimana pokrajine izabrana većinom, kao i jednog plaćenog sekretara. Za rješavanje građansko—pravnih i krivičnih poslova postojalo je vijeće pod nazivom Apelacioni sud (Temjizi hukuk) pod predstavništvom suca, a sastojalo se od jednog službenika za krivične prestupe, koji je imao plaću 1.500 groša, te od četiri člana muslimana i nemuslimana izabrana većinom stanovništva i uz plaću, te od dvojice pisara. Ovo vijeće sastajalo se svakog dana osim petka i nedjelje u posebnoj prostoriji uprave i raspravljalo je o povjerenim stvarima. Isto tako postojala je Finansijska uprava s upravnikom finansija, a sastojala se od četiri—pet plaćenih službenika (efendija). Isti takav ured postojao je i uz sekretara. Ova dva ureda vodila su finansijske i administrativne poslove live. Za vođenje zemaljskih poslova postojao je upravnik katastra, postavljen od strane centralnog državnog katastra i s njim jedan pisar. Za statistiku postojao je jedan upravnik (nazir) i jedan statističar. Za ubiranje državnih prihoda postojao je glavni tahsildar i tri—četiri obična ubirača prihoda. Isto tako postojala su dvojica—trojica inspektora, koji su rukovodili poslovima zdravstva i higijene. Za upravljanje komunalnim poslovima postojalo je Vijeće za komunalne poslove sastavljeno od predsjednika, koji je bio ugledni građanin i pod njegovom upravom četiri—pet članova. Postojao je jedan liječnik s plaćom od 1.500 groša. U kazama je također postojalo vijeće sastavljeno od kajmekama, koji je postavljan od strane vilajeta umjesto ranijeg mudira, kao upravnik civilnih poslova i vijeća izabrano od strane naroda, koje je bilo u njegovoj nadležnosti. Vijeće je imalo plaćenog sekretara, kao i prvo-stepeni građanski sud, sastavljen od kadije kao predsjednika i članova izabranih od strane naroda i jednog pisara. Za državne prihode postojao je upravnik prihoda, po jedan blagajnik i po dvojica—trojica sakupljača prihoda, jedan inspektor, jedan katastarski službenik i jedan statističar. Međutim, dvije—tri godine kasnije iz određenih razloga ukinute su službe tahsildara i mufetiša”.

ŽANDARMERIJA

”U centru live, a u nadležnosti mutesarrafa postojao je jedan oficir u činu majora, kao komandant zadužen za javni red i pod njegovom komandom oko stotinu plaćenih žandara—konjanika i pješaka. Isto tako u kazama se nalazio po jedan čauš i uz njega također dvadeset—trideset vojnika—konjanika i pješaka. Konjanicima je plaća iznosila 150 groša i ječam i sijeno za svakog konja, a plaća pješaka iznosila je osamdeset groša. Svima njima posebno je bilo određeno dnevno po jedna oka hljeba. Međutim, kako su odjeću i oružje kupovali iz svoga džepa, nisu bili uniformirani. Obrazovanjem žandarmerije 1276/1859—60. godine u sjedištu live, a u nadležnosti mutesarrafa bio je major bataljona i pisar i za cijeli sandžak osam četa, za svaku četvu po jedan kapetan, poručnik, podnarednik i koliko je potrebno čauša, povjerenika bataljona, kaplara i običnih vojnika (žandarma). Ukratko, popisan je i formiran jedan bataljon. Od njih je, koliko je bilo potrebno, izdvajano za svaku kaznu, konjanika i pješaka, i bili su u nadležnosti kajmekama kaze. Odjeća i oružje i sve ostale potrebe podmirivane su od strane države. Njihovi dnevni troškovi i plaće bile su regulirane mjesečno u jednakim ratama. Ukratko, bataljon ove žandarmerije uređen je u obliku regularne vojske. Preko njih se nastojalo održavati javni red i mir u live. Ali, ipak, nakon nekoliko godina oni su oduđeni da, navodno, kvare red”.

"Ranije je, prilikom davanja desetine zainteresiranim, vršena javna dražba u početku marta mjeseca, koji je smatran početkom finansijske godine. Na poziv mutesarifa iz svake kaze došli bi zainteresirani zakupci zajedno s upravnikom kaze u sjedište live. Tu je u prostorijama uprave, uz poziv telala, obavljena javna dražba. Na kome god bi ostala cijena, bilo nahija ili selo ili desetina cijele kaze, njemu bi bila davana odluka o tome. U njoj je zainteresiranom navođena rata i uslov da do kraja godine ispuni (izvrši) nagodbu uz čvrsto jamstvo. Njemu je također davan službeni akt o tome. Kasnije, u godinama kada nije bilo pobuna, mutesarifi su u određeno vrijeme lično išli u kaze, da bi davali desetinu u zakup. Desetinu nahija ili sela oni bi davali zainteresiranim, također, uz jamstvo, za naknadu koja je bila pravična. Desetina za koju se nije došla tražena naknada, ostavljena je u državnoj režiji. Od strane vijeća odredili bi se povjerljivi službenici uz jamstvo i oni bi od poljoprivrednika uzimali u naturi prihode kao što su: pšenica, ječam, raž, šilj, kukuruz i.... (nečitko?). Ovi prihodi stavljeni su i unošeni u ambare, koje je država napravila u svakoj nahiji specijalno za ove prihode. Vlasti su veoma mnogo sprečavale da se poljoprivrednicima čini nasilje i nepravda prilikom zakupa desetine, ali ipak neki su se mnogo obogatili ovim zakupom, a neki su zbog toga pretrpjeli gubitke i ostali praznih šaka".

NAČIN NAPLAĆIVANJA VERGIJE (OPČEG POREZA) I DRUGIH DADŽBINA

"Vergija kao državni porez ispočetka je bio sedam—osam groša po domaćinstvu. U nekim kaznama bio je manji ili veći od toga. Vergija koja se odnosila na domaćinstva svakog sela ili mahale razrezivana je među stanovništvom zavisno od imovnog stanja. Naplaćivana je od vlasnika postepeno (na rate) preko muhtara i predavana u blagajnu kaze. Kako bi ponekad pitanje ovog ubiranja vergije bilo nemarno provođeno, kod mnogih ljudi bi se vergija nakupila za nekoliko godina. Ova vrsta dugova bi bila prenošena iz godine u godinu u knjigama blagajne kaze, pa bi na kraju ovi dužnici imali velikih poteškoća da plate svoje zaostale dugove. Svota koja se uzimala od nemuslimana početka se zvala džizja, a kasnije je promijenjena u vojnicu. I ona je, također, preko muhtara ubirana i predavana u blagajnu kaze. Međutim, kako je druge godine, nakon formiranja vilajeta u Bosni, započeo popis imovine u Mostar je došla jedna popisna komisija, koja je izvršila popis kaza: Mostara, Stoca, Nevesinja i Konjica. U ovim kazama umjesto starog poreza počeo se naplaćivati porez na prihode".

ŠERIATSKI SUCI LIVE

"U svakoj kazi nalazio se po jedan šeriatski sudija koji je imenovan ukazom šejhul—islama. Do formiranja vilajeta oni su živjeli od taksa koje su uzimali za građanske parnice koje su vodili i od ostavinskih rasprava koje su vodili. Od formiranja vilajeta suci su uzimani u službu uz odgovarajuću plaću. Kako je taksa za administrativne troškove i taksa za ostavinske rasprave, koja je uzimana na osnovu zakona o vođenju gra-

đanskih parnica i ostavinske rasprave, pripadala državi, ovu vrstu prihoda od stranki su uzimali sekretar Okružnog suda u livi kao i pisari građanskog suda u kazama. Oni su zajedno s drugim prihodima građanskih sudova svakog mjeseca bili utvrđivani od strane sudskog vijeća i prema ustanovljenom defteru predavani u blagajnu”.

UČENJACI

”Priča se kako su prije 65–70 godina učenjaci u Hercegovini bili veoma malobrojni. U Stocu je bio Sarajlić Mustafa Hilmi efendija. Kako je prvo otišao u Stambol, i stekao obrazovanje, vratio se u svoju domovinu. Stigavši na kraju u ostar bio je određen na muftijsku dužnost. Nakon što se lično posvetio širenju nauke i podučavanju drugih, i kad je postao muftija, oko njega se okupljalo mnogo učenika, što iz Mostara što iz ostalih kaza. Slušajući njega i njegova predavanja izašlo je mnogo sposobnih učenika. Kada je spomenuti mufti–efendija umro 1263/1846–7. godine, na njegovo mjesto bio je određen Mukić Mustafa–beg efendi, koji se odlikovao više od svih. Pošto se i ovaj također bavio podučavanjem drugih, otišao je u Hidžaz da obavi dužnost hadža i tamo preselio u vječni svijet. – Bog mu se smilovao!”

”U Trebinju je bio Cvijetić hadži Hasan efendija. Obrazovanje je, također, stekao u Stambolu i vratio se u rodno mjesto Trebinje i tamo je jedno vrijeme počeo da širi nauku. Tu je bio postavljen na muftijsku dužnost. S obzirom da je nakon nekoliko godina prešao u kadijsku službu, u posljednjim danima Ali–pašine uprave bio je postavljen za mostarskog kadiju, a kada je došao Omer–paši u Bosnu, bosanski valija Hajrudin–paša došavši u Mostar, spomenutog efendiju pozvao je sebi i ukorio ga. On je pao u strah i dobio slom živaca. U tom stanju vrativši se u Trebinje, potpuno se povukao u sebe. Iako je nakon dvije–tri godine došao sebi, do kraja života ostao je povučen u svojoj kući”.

”Priča se da je, prije nego što se spomenuti vratio iz Stambola u Trebinje, u Trebinju zavládalo neznanje među stanovništvom. Osim drugih zabranjenih stvari, točenje vina doseglo je do stepena dozvoljenog; u čaršiji, na pijaci, tamo–ovamo postalo je javno. Pravili su pijanke i zbog zla pijanstva među njima nisu manjkale tuče i ubojstva. Kada je spomenuti došao, odmah je počeo svijet buditi propovijedima i savjetima i upućivao na pravi put. Bog mu se smilovao!”

”Dolje opisana priča, mada je se ja ne sjećam, pa možda nije podesno da se ovdje uvrsti, po onom pravilu kad spomeneš jedno, moraš i drugo, ipak je uvrštena”.

”Priča se da je spomenuti hadži Hasan efendija pričao sljedeću priču: Poznati Laz Hasan efendija, koji je bio njegov učitelj u Stambolu, često bi plakao. To su gledali njegovi učenici i kada su ga upitali zbog čega plače, ispričao je: kada je on bio mlad, sa svojih 16–17 godina, krenuo je sam u Stambol da se obrazuje. Na svom putovanju bio je gost kod nekog popa u jednom selu. Nakon večere, ušavši u jednu praznu sobu koju je pop za njega pripremio, uzeo je abdest i poslije obavljenog akšam–namaza (večernje molitve), uzeo je Kuran, koji je sa sobom nosio i počeo da uči u Kuranu. Pop, domaćin kuće, slušao je učenje Kurana spomenutog efendije iza sobnih vrata i učenje Kurana djelovalo je na njegovu dušu i njegovo se srce ispunilo svjetlošću prave vjere, pa

je insistirao da mu otvori vrata. Ali, s obzirom na to, da je, kada je spomenuti efendija ulazio u tu sobu, pop ga upozorio, zbog opće nesigurnosti u tom mjestu, da zaključa vrata i da ih nikome ne otvara, on se kolebao da otvori. Međutim, kada je pop objasnio da hoće da postane musliman i rekao da želi ući unutra kako bi ga on uveo u vjeru, on je otvorio vrata i popa uveo u vjeru. Obojica su zajedno poslije ponoći krijući izašli i krenuli na put. Kada su u zoru stigli do jedne vode, tu je na jednoj livadi bilo društvo sve u odorama uleme. Vidjevši da se pripremaju da klanjaju i njih dvojica uzeše abdest i umiješase se u spomenuto društvo. Svaki od njih jedan drugog su uzimali za ruke i proturali da bude imam, a kako se svaki sustezao, na kraju su spomenutog popa proturili za imama i započeli molitvu. Kada su pali na sedždu i kada je ovaj podigao glavu sa sedžde, ispred njegovih se očiju izgubilo i spomenuto društvo i pop. Vidjevši da je sam ostao, izbezumio se. Tako je žalostan stigao u Stambol gdje je studirao. Kad god bi mu palo na um da je spomenuto društvo bilo dobri ljudi i da je i on propustio priliku onda kada su ga nudili da bude imam, a on se sustegao tad zaplače, odgovorio je”.

”Spomenuti je učio nauke u Stambolu sa oštroumnim učenicima koje je proizveo Sarajlić mufti—efendija. Pod kraj Ali—pašine uprave u Mostar se vratio Kajtaž Arif efendija i započeo držati predavanja. Kasnije su se iz Stambola sa studija vratili: Mustafa Sidki Karabeg, Kreso Salih, Humo Omer, Temim Salih i Milavić Fevzi efendija, pa je najsposobniji između njih spomenuti Mustafa Sidki efendija postavljen za mostarskog muftiju. On je također počeo da širi nauku i drži predavanja. Oni koji su više od svih učinili usluga za napredak znanosti mnogi su sposobni učenici, obrazovani kod učitelja ruždije, koja je otvorena u Mostaru 1275/1858—9. godine, Ismail efendije, a kasnije Arnautovića Omer efendije, od kojih su neki svoje znanje usavršavali i dobivali diplome kod Mustafa Sidki—efendije ili kod Arif—efendije, a jedna grupa u Stambolu i oni predstavljaju današnju našu ulemu”.

”Pervanagić Salih efendija koji je bio učenik umrlog Sarajlića mufti—efendije, a nalazio se u Trebinju, također je držao predavanja. On je u tefsir unosi novotarije, a imao je i pjesničkog talenta. Čak je spjevao jednu kasidu sa kronogramom o ratu koji se desio između Turske i Rusije 1271/1854—5. godine, čiji je početak (Gazi Abdul—Mecid hakani—Tahte calisi Suleyman sani), a u kojoj ima i stih (Tabli ševket čun etti tantana čun Rusiya korkudan olup merhum). Spomenuti također ima i drugih kasida na perzijskom i turskom jeziku, a kojih se ja sada ne sjećam, kao i veoma laganu i korisnu brošuru o četvorokutima. Umro je 1282/1865—6. godine. — Bog mu se smilovao!”

”Što se tiče mostarskog muftije spomenutog Karabega Mustafa Sidki efendije bio je učen, vrijedan, pametan i veliki govornik. Osim nauke i predavanja on je pomagao mutesarriřima u rješavanju značajnih stvari u livi, kao i onima koji su bili nesposobni. Njegovo znanje potvrđuje jedan opširan komentar, koji je napisao na djelo ”MIR’AT”. Umro je tragično — bio je ubijen, kako je napisano na kraju drugog dijela naše Male historije. — Bog mu se smilovao”.

”Između gore spomenute uleme Kreso Salih efendija je također neko vrijeme širio znanost u Stocu”.

”Priča se da su se muslimani, kada je u Mostaru otvorena mektebi ruždija, sustezali i kolebali da šalju djecu u ovu školu, a ako bi bili podsticani i podstrekavani od strane vlasti na to, još više bi se opirali tome. Međutim, kad bi neki koji su bili svjesniji i na položajima svoju djecu slali u spomenutu školu, to bi u izvjesnoj mjeri podstaklo i druge”.

"Čudno je: ovdje, a vjerovatno i na drugim mjestima, ušlo je bilo u običaj da narod u početku odbacuje i ne želi kad god vlast uspostavi i osnuje školu koja treba da služi općoj koristi, kao i druge slične korisne stvari i kad počne podsticati ljude na to".

KULTURNI SPOMENICI SANDŽAKA

"Za vrijeme Ali-paše u Hercegovini nije bilo nikakvih državnih zgrada osim tvrđava. Što se tiče puteva, oni su bili neuredni i na većini mjesta gotovo neprohodni. Čak u to vrijeme iz bogzna kakvih razloga nisu preduzete nikakve mjere da se popravi put koji je vodio prema Dubrovniku, preko koga se obavljalo mnogo prometa i na kome se nalazila carinarnica. Obično je bio u takvom stanju da se nije moglo ni na konju proći. Kasnije, odnosno kako je objašnjeno u drugom dijelu naše Male historije, kada je formiran vilajet, zbog toga što su svi stanovnici – muškarci osim djece, bolesnih staraca i drugih bili obavezni da besplatno rade šest dana na izgradnji puteva, u svakom kraju live je počela izgradnja puteva. Spomenuti put prema luci bio je napravljen kao savršena cesta. Uz zauzimanje kajmekama, kaze Beograđanina Ali-bega, a kasnije i Podgoričanina Salih-paše, također je počela izgradnja jednog kamenog mosta na rijeci Trebišnjici.

"Pošto se ukazalo u drugom dijelu naše Male historije, u mjestima kojima je potrebna zaštita live, od strane države su izgrađivane kule i kasarne, a u Mostaru je izgrađena jedna vojna kasarna i nekoliko kula u mjestu Skakala za vojnu municiju na konjaničkom putu u blizini Jablanice jedan željezni most, u Mostaru jedan mekteb-i ruždija i jedan zatvor, također. Osim ovih gotovo da nije bilo državnih građevina".

"Budući da je Mostar bio središte live i trgovačko mjesto ovdje je stanovništvo pravilo magaze, a neki hrišćanski trgovci kuće na evropski način. U drugim krajevima live, po kasabama bilo je veoma malo izgradnje. Čak kuće trebinjske tvrđave i drugih tvrđava bile su trošne i u ruševnom stanju i u većini njih nije bilo moguće stanovati".

VAKUFI SANDŽAKA

Za vrijeme Ali-paše mutevelije su raspolagale prihodima vakufa džamija i mesdzida koji su od ranije ostali, a one džamije koje nisu imale prihoda potpomagali su dobrotvori. Ali-paša je sagradio u Stocu jednu džamiju, na Buni jednu džamiju i u Mostaru jednu tekiju. Za njihovo održavanje odredio je jedan dio prihoda od zgrada i drugih prihoda koje je uvakufio kao evladijet vakuf u Stocu i Mostaru".

"Poslije Ali-paše do okupacije postojećim javnim vakufima upravljalo se na opisani način. Osim mahalskih džamija koje se nalaze u Mostaru postoji još sedamnaest džamija. Prihodi su bili toliki da su većina njih mogli održavati troškove opravke i plaćanje vakufskih službenika. Samo kod Karađoz-begove, Čejvan-begove i Hadži Bali džamije vakufski prihodi bili su veći od rashoda. Ipak, mutevelije su se trudile o jačanju vakufa i povećanju vakufskih prihoda nad rashodima. Kada je riječ o džamijama koje se nalaze u kasabama i selima, većina njih nije imala vakufa. Za njihovo održavanje nastojalo se da ih održavaju dobrotvori, kako je gore spomenuto".

"Za vrijeme Ali-paše, glavna, čak i jedina carinarnica bila je ona koja se nalazi na glavnom putu prema Dubrovniku, jer je Dubrovnik u to vrijeme bio za ove krajeve jedini izvor trgovine. Pošto je to bilo mjesto za prodaju stoke, koja se izvozila iz čitave Hercegovine i većine krajeva Bosne, pa čak i iz Srbije, on je bio mjesto i za kupovinu trgovačke robe. Zbog toga je ovaj put donosio mnoge poslove i u vezi s tim mnogo carinskih prihoda Carini. U ostalim krajevima live uzimao se također izvjestan broj dadžbina pod imenom unutrašnje carine (kara gumruk) i tržne takse (badž)."

"Poslije Ali-paše spomenuti kara-đumruk i badž ukinuti su carskom naredbom. Kasnije je otvorena luka u Metkovićima. Trgovačka roba iz polovine Hercegovine i jednog dijela Bosne, uvoz i izvoz – sve je bilo okrenuto prema ovoj luci. U Gabeli je bilo uzeto mjesto za carinu i od strane države podignuta je uređena carinarnica. Budući da je ova carina stalno rasla, ona je, s obzirom na prihode, daleko premašila carinu Carine (na Ivanići ili Sutorini). Pošto se nalazilo još graničnih prelaza koja su pripadala ovim dvjema skelama, u njima je bio određen po jedan službenik da bi se ubirala carina. U Mostaru je formirana Uprava prihoda koja se sastojala od jednog-dvojice pisara i jednog blagajnika pod upravom mudira. Svi službenici carina i službenici drugih šest poreza, koji su uspostavljeni u svakoj kazi, kao npr. porez na duhan, bili su u nadležnosti ovih službenika".

POSTUPCI POSJEDNIKA PREMA ZAKUPCIMA

(ČIFLUK-SAHIBIJA I ČIFČIJA)

"Za vrijeme Ali-paše bio je vrlo lijep postupak između aga i čifčija. Čak je većina aga smatrala čifčije kao članove svoje porodice. Po islamskim propisima, iako se žene – muslimanke kriju, od čifčija se nisu krile. Kadgod su došle čifčije, age bi im iznijele jelo. Kao naknadu za sitne poklone koje su čifčije donosile svojim agama, kao npr.: kiselo mlijeko, sir, kokoši i jaja, a od agine kuće njima je davana hrana, odjeća i drugo. Ukratko, naknada za njihove poklone bila je možda za tri-četiri puta veća (vrednija). Čak ako čifčija osiromaši i pojede dio koji pripada agi, pa i ne ispuni obavezu prema agi, opet, kad treba da se održi u životu, obraćao bi se agi za pomoć. Ako se čifčija požali svome agi, kada vidi nedostojan postupak kod nekoga, pa čak i kod rođenog aginog brata, njegov aga bi odmah pritekao u pomoć. Prema tome, s obzirom na to da je bio dobar postupak između čifluk-sahibija i čifčija, rijetko su se među njima dešavale parnice na sudu, pa čak se nisu nikako ni događale".

"Poslije Ali-paše, iako se opet nastavio stari postupak, hrišćani nekih nahija dizali su bunu i ustanak protiv države. Smatrajući da su njihovi ustanci samo zbog toga što se nisu mogli sporazumjeti sa čifluk-sahibijama za svoja prava, država je uspostavila pravilo ugovora između čifluk-sahibija i čifčija. Zbog toga i zbog drugih stvari su se, iako se na taj način stvorila neka vrsta nesigurnosti, među njima i pojavljivale tužbe. Te tužbe nisu bile opće i opet su bile rijetke. Dostora se poštivao prethodni postupak dviju strana".

*"Za vrijeme Ali-paše trgovina u Hercegovini bila je sasvim ograničena. Mjesta u koja su išli trgovci radi kupoprodaje bila su: Sarajevo u Bosni i Dubrovnik u Dalmaciji. Međutim, u Mostaru je bilo samo jedan-dva trgovca koji su išli u Stambol i preko Rumelije donosili robu. Bilo je dosta trgovaca stokom i ta trgovina je bila najviše raširena. U Hercegovini, kao i sada, izvoz se sastojao od neznatnog broja stoke i vune. Hrane nije bilo u dovoljnoj mjeri, pa su sve potrepštine, osim npr.: mesa, grožđa, duhana, sije-
na i drva, dobavljane iz vana. Poslije Ali-paše ovo se stanje opet nastavlja. Ali kasnije, mnogi trgovci hrišćani iz Mostara i tri-četiri trgovca iz Stoca i Trebinja također su pu-
tovali radi trgovine u Trst i Beč".*

POŠTE

*"Nakon što je 1275/1858-9. godine otvorena pošta u Mostaru, počela se otva-
rati po jedna pošta u svakom sjedištu kaze".*

SUMMARY

FROM BRAČKOVIĆ'S AUTOGRAPH "LITTLE HISTORY OF EVENTS"
IN GAZI HUSREV-BEY'S LIBRARY

The author gives the translation of selected fragments from aforesaid manu-
script, written in 1313 (1895) by one representative of the old school of Bosnian Mos-
lems' historians. The chapters relating to XIX century are translated here: the adminis-
tration of Ali-pasha Rizvanbegović in Herzegovina, and then, about internal state situ-
atin in Herzegovina, gendarmerie, payment of rates, sheriatic judges, theologaly edu-
cated men, cultural monuments, foundations, customs, treatment of serfs, trade and
about mail.